УДК 330.44(477)

Трухан О.Л., к.е.н., докторант,
Житомирський державний технологічний університет

СУЧАСНІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ЕМПІРИЧНОЇ БАЗИ НАУКИ ПРО СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто в історичному аспекті процес еволюційного розвитку теорії і методології стратегічного управління підприємствами. Здійснено критичний аналіз та узагальнення найбільш відомих періодизацій розвитку теоретичної та емпіричної бази науки про стратегії підприємств

Постановка проблеми. Яскравим свідченням ступеня зрілості наукової дисципліни є можливість систематизації накопиченого інтелектуального шару шляхом критеріального виділення етапів її розвитку. Стратегічний підхід в управлінні складними соціально-економічними системами в мінливих агресивних умовах ринкової конкурентної економіки перетворився на сучасну індикативну модель довгострокового розвитку підприємств у результаті процесу достатньо тривалої еволюції (за формою, змістом, термінами і характером впливу рішень і дій) способів організації ефективного управління. У цьому напрямку, відносно тривалий (близько 50 років) період наукових досліджень стратегій і значна кількість аналітичних інтерпретацій визначають інтерес до хронології теорії стратегічного управління, яка в науковому баченні різних авторів має певні розбіжності, багато з яких, відрізняються не тільки часовими параметрами зміни різних періодів розвитку, але й концептуальним наповненням кожного такого періоду.

Аналіз останніх наукових досліджень. Наукова проблематика дослідження еволюційного розвитку теорії і методології стратегічного управління підприємствами постійно стоїть в центрі уваги провідних зарубіжних вчених і фахівців. Сьогодні, чи не найбільшим авторитетом в середовищі стратегічних досліджень користується еволюційна концепція класика стратегічного управління І. Ансоффа. Також, надзвичайно вагомими є наукові доробки відомих вчених і фахів Г. Мінцберга, Б. Альстренда, Дж. Лемпела з питань систематизації наукових шкіл стратегій та орієнтованої періодизації їх становлення і розвитку. Заслуговують на увагу і інші, більш сучасні наукові концепції, сформовані Р. Уіттінгтоном ("генеричні моделі" розвитку стратегій – 1993 р.), Р. Хоскіссоном, М. Хіттом, У. Ваном і Д. Джу (концепція "коливань маятника" – 1999 р.), Н. Венкатраманом і М. Субраманіамом ("портфельна" концепція – 2002 р.).

Мета дослідження. У цій роботі пропонується критичний аналіз найбільш вагомих, з точки зору наукової значущості, авторських підходів щодо висвітлення історичного контексту розвитку стратегічного управління. Метою роботи є виявлення, за результатами аналітичних досліджень, загальних тенденцій у еволюційному розвитку теорії і методології стратегічного управління, а також ідентифікація стійких напрямів змін емпіричної бази науки про стратегії підприємств в умовах переходу до "економіки знань".

Викладення основного матеріалу дослідження. У відповідності до сформульованої мети та в результаті опрацювання літературних джерел [2, 5, 7, 8, 9, 10] нами виявлено існування декількох наукових концепцій, кожна з яких пропонує періодизацію еволюційного розвитку стратегічного управління з використанням відмінних критеріальних основ. При цьому перші дві концепції отримали значний розвиток, і на сьогоднішній день користуються найбільшим авторитетом серед науковців у галузі стратегічного управління. Водночас, вважаємо за доцільне навести і інші наукові підходи, які дають змогу більш системно та предметно ідентифікувати його поетапний розвиток.

І. Періодизація на основі критерію змін в середовищі стратегічного управління (підхід консультантів). Такий підхід вперше був запропонований у 1980 році представниками консультативної компанії McKinsey (Е. Глак, С. Кауфман, А. Уоллек) [6] і найбільш повно систематизований у роботі І. Ансоффа "Стратегічне управління" [2]. Практика показує, що і сьогодні в більшості фахових наукових видань дана концепція періодизації розвитку стратегічного управління користується найбільшою популярністю. Зокрема таку позицію підтримують відомі зарубіжні дослідники Д. Аакер, Р. Грант, а також російські спеціалісти В.Д. Маркова, О.С. Віханський, А.Т. Зуб, і українські науковці З.Є. Шершньова, А.П. Міщенко, О.І. Ковтун, П.Г. Клівець тощо. Чотири основні етапи поступового переходу до стратегічного управління наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Інтерпретація еволюції стратегічного управління за І. Ансоффом [2]

Характеристика	I. Короткострокове (бюджетне) планування	II. Довгострокове (екстраполяційне) планування	III. Стратегічне планування	IV. Стратегічне управління
Період використання	1900-1950рр.	1950-1960рр.	1960-1970рр.	1970-1990рр.
Сфери уваги	Фінансовий контроль над відхиленнями	Прогнозування росту продаж в межах екстраполяції	Передбачення змін у зовнішньому середовищі	Гнучкі екстрені рішення в умовах стратегічних несподіванок та невизначеності
Характер дій	Періодичний	Періодичний	Періодичний	В реальному часі
Рівень нестабільності	Стабільність	Реакція на зміни	Передбачення змін	Дослідження характеру змін
Передбачу-ваність подій	Майбутнє повторює минуле	Майбутнє є продовженням минулих тенденцій розвитку	Нові тенденції і порушення послідовності можна передбачити	Циклічне планування неадекватне швидким змінам
Темп змін	Повільніші ніж реакція підприємства	Порівняні з реакцією підприємства	Порівняні з реакцією підприємства	Швидші за реакцію підприємства

Як видно з наведеного підходу, природа стратегії ставиться в залежність від стабільності і передбачуваності зовнішнього середовища, у якому вона застосовується. З цієї точки зору у класичній формі виділяють чотири ключові етапи [6]:

1. Короткострокове (бюджетне) планування. Поява такої системи управління, як бюджетування (бюджетне планування) відноситься приблизно до початку 1900-х рр. Основна увага у ній приділяється поточному контролю за відхиленнями від встановлених фінансових показників. Головним фінансовим документом будь-якого підприємства є річний бюджет, який стає об'єктом постійного аналізу і відслідковування причин і наслідків можливих відхилень від нього. Дана система будується на тому принципі, що майбутнє є повним продовженням минулого, а тому потреба в довгостроковому плануванні та управлінні автоматично відпадає.

2. Довгострокове планування. Провідний теоретик в галузі стратегічного управління І. Ансофф [2, с. 19] відносить появу довгострокового планування до 1950-1960-х рр. Основна увага в цій управлінській системі приділяється прогнозам росту і ускладненню умов господарювання. Крім того, передбачається, що майбутнє може бути визначене на основі показників діяльності фірми в минулому шляхом екстраполяції. Іншими словами, розробники довгострокового плану виходять з передумови, що в майбутньому умови діяльності підприємства не погіршуватимуться (а може, навіть будуть кращими), і підсумки діяльності – кращими порівняно з минулим.

Процес планування, як правило, включає прогнозування на основі ретроспективних даних і минулого досвіду обсягів продаж, величин витрат, технологічних змін і т.д. Задача планування, таким чином,

© Трухан О.Л., 2010

полягає в підготовці людських ресурсів і виробничих потужностей до очікуваного росту чи скорочення діяльності. Горизонт планування, на відміну від системи бюджетування, може складати, в залежності від конкретної ситуації, до десяти років.

Довгострокове планування знайшло досить широке застосування як інструмент управління перспективним розвитком підприємства в умовах стійко зростаючої економіки. Але при підвищенні складності і невизначеності зовнішнього середовища цей інструмент звичайно починає давати збої, що в остаточному підсумку призвело до появи такого інструмента управління як стратегічне планування.

3. Стратегічне планування, появу якого відносять до 1960-1970-х рр., пов'язане зі змінами стратегічних напрямів і умов діяльності більшості підприємств. Основне положення цього підходу полягає в наступному: екстраполяція минулого неадекватно відображає майбутнє, відхилення від минулих прогнозів і нові тенденції потребують стратегічних коригувань. За таких умов, стратегічне планування сконцентрувало свою увагу на ринковому середовищі, в якому здійснює свою діяльність підприємство. Таким чином, першочергова увага приділяється не лише прогнозуванню, але і поглибленому вивченню ринку, зокрема, дослідженням конкурентів, постачальників, споживачів.

До основного недоліку стратегічного планування відносять те, що в майбутнє, за аналогією з довгостроковим плануванням, переносилися істотні параметри підприємства, що вже були задані його минулим. У 70-х рр. XX ст. у ряді західних країн склалася ситуація, що ознаменувалася переходом від стратегічного планування до стратегічного менеджменту. До факторів, що визначали такий розвиток, звичайно відносять: істотне зростання динаміки і складності зовнішнього ринкового середовища фірм; усвідомлення реальної недостатньої ефективності стратегічного планування; нові підходи до розуміння і розробки стратегії, представлені в працях А. Чандлера, Г. Саймона, І. Ансоффа, Г. Мінцберга та ін.; поява нових методів вирішення стратегічних проблем, запропонованих відомими консалтинговими фірмами.

4. Стратегічне управління. В основі стратегічного управління лежить твердження про те, що в умовах високотурбулентного зовнішнього середовища циклічне планування неможливе в принципі. Щоб впоратись зі "стратегічними несподіванками" у вигляді швидких змін зовнішніх умов діяльності, стратегічні рішення повинні прийматися швидко і незалежно від циклу планування. Стратегічне управління носить упереджуючий, спрямований в майбутнє характер.

Відомий американський дослідник і консультант Д. Аакер стратегічне управління називає ринковим стратегічним управлінням [1]. Включення в термін "стратегічне управління" слова "ринок", на наш погляд, означає, що розробка стратегії повинна більшою мірою відштовхуватися від ринку і зовнішнього середовища, а не від внутрішніх умов підприємства. Тобто організація повинна мати зовнішню орієнтацію (на споживачів, конкурентів та інші фактори зовнішнього середовища), реалізуючи маркетинговий, або ринковий підхід до управління. При цьому процес стратегічного управління має бути проактивним, а не реактивним. Тому менеджерам треба намагатися впливати на події в зовнішньому середовищі і змінювати їх в інтересах підприємства, а не просто реагувати на них.

Стає зрозумілим, що переходи між різними етапами стратегічного управління відображають зміни у пріоритетності застосовуваних аналітичних інструментів управління розвитком підприємства в напрямку підвищення ефективності процесу прийняття стратегічних рішень.

В контексті викладення основних характеристик даного наукового підходу слід зазначити, що сьогодні в літературі зустрічаються і інші версії, по суті, тієї ж самої періодизації, однак з дещо іншими часовими і змістовними ув'язками.

Зокрема, автор одного з найбільш відомих курсів MBA по стратегічному аналізу Р. Грант виокремлює п'ять періодів, проте можна спостерігати певне зміщення часових інтервалів, які позначають зміни поетапного розвитку стратегічного управління. Водночас, Р. Грантом велику увагу приділено останньому сучасному етапу з початку 2000-х рр., який характеризується, як "стратегічна і організаційна інновація" [4, с. 34] (табл. 2).

Таблиця 2. Наукова інтерпретація еволюції стратегічного управління за Р. Грантом [4, с.34]

Період	*1950 р.*	*1960-поч. 1970 рр.*	*Кін. 1970-сер. 1980 рр.*	*Кін. 1980-1990 рр.*	*2000 рр.*
Переважаюча тема	Бюджетне планування і контроль	Корпоративне планування	Позиціонування	Конкурентна перевага	Стратегічна і організаційна інновація
Основні проблеми	Фінансовий контроль	Планування росту, диверсифікація і портфельне планування	Вибір галузей і ринків. Позиціонування лідера на ринку	Фокусування стратегії на джерелах конкурентної переваги. Розвиток нового бізнесу	Узгодженість розміру компанії з гнучкістю і здатністю до реагування
Основні концепції і методи	Складання фінансового бюджету. Планування інвестицій. Оцінка проектів	Прогнозування на довгі і середні періоди. Методи корпоративного планування. Синергія	Аналіз галузі. Сегментування. Криві досвіду. PIMS-аналіз. Стратегічні бізнес-одиниці. Портфельне планування	Ресурси і здібності. Вартість акцій. Управління знаннями. Інформаційні технології	Кооперативні стратегії. Конкуренція за стандарти. Складність і самоорганізація. Корпоративна соціальна відповідальність
Організаційні наслідки	Системи складання операційного бюджету і капітальних кошторисів стають ключовими механізмами координації і контролю	Створення відділів корпоративного планування і довгострокове планування процесів. Злиття і поглинання	Мультидивізіональні і мультинаціональні структури. Велика галузева і ринкова селективність	Реструктуризація і реінжиніринг. Зміни напрямку. Аутсорсинг. Електронний бізнес	Альянси і сітки. Нові моделі лідерства. Неформальні структури. Менша залежність від напрямку і більша – від тенденцій

З позицією консультантів McKinsey перекликається і концепція голландського консультанта Х. Віссеми [3], однак він дещо інакше визначає зміст і хронологію п'яти етапів "розвитку стратегії": стратегія маркетингу і фінансове планування (відразу після Другої світової війни), довгострокове планування (1950-і рр.), стратегічне планування (1960-1970 рр.), потім етап стратегічного управління (1980-1990 рр.) і, нарешті, сучасний етап (2000-і рр.), який представляється, як "стратегічне підприємництво".

Дослідження показали, що існування в наукових виданнях різних хронологічних рамок, які характеризують зміни окремих етапів, доводить актуальність проблеми відсутності єдиного критерію періодизації розвитку стратегічного управління. Це, в свою чергу, не сприяє правильному розумінню еволюції цієї наукової дисциплін в руслі її двох класичних дихотомій: між змістовним і процесним аспектами стратегічного управління і між пріоритетами внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства при конструюванні успішних стратегій.

На означення вище викладеного доцільно навести одну з найбільш суперечливих версій даного підходу, яка була висунута у 2000 році англійським дослідником Р. Кохом щодо виділення шістьох фаз в "осмисленні питань стратегій" [8]:

Перша фаза (кінець 1950-1960 рр.) характеризується, як період класичного стратегічного планування росту великих багатопродуктових компаній.

На другій фазі (1965-1975 рр.), "найбільш плодовитій" домінувала компанія Boston Consulting Group з її концепцією портфельного менеджменту.

Третя фаза (друга половина 1970-х рр.) відрізнялася "інтелектуальним виснаженням, крахом ілюзій відносно вигод централізованого планування і конгломеративної диверсифікації і поверненням корпоративних стратегів до прагматизму". Місце централізованого портфельного менеджменту зайняли інструменти аналізу конкурентних переваг і розробки стратегій бізнес-рівня.

Четверта фаза (1973 р. – по наш час) характеризується хвилею концепцій, які на перше місце висувають не аналітичні, а інтуїтивні, адаптивні і креатині аспекти стратегічного процесу.

П'ята фаза (1980рр.) пов'язується з посиленням впливу у бізнесовому середовищі аналітичних інструментів стратегічної школи М. Портера і його послідовників.

Шоста фаза (1990 рр., хоча у підході Р. Коха не зазначається конкретний часовий горизонт) ставить акцент на створенні і посиленні амбіційних вмінь і здатностей організацій, застосовуваних для різних ринкових сегментів.

Доводиться констатувати, що в світлі поставленої задачі даної роботи, критерій змін в середовищі стратегічного управління є скоріше зовнішнім і, вочевидь, недостатнім для всебічного дослідження еволюції наукових досліджень стратегічного управління. Водночас, викладена періодизація виявляється важливою, як успішний досвід систематизації наукових знань щодо хронології розвитку теорії і практики стратегічного управління.

2. Періодизація на основі історичного розвитку наукових шкіл стратегій. Подібний історичний ракурс став можливим завдяки розробкам Г. Мінцберга, Б. Альстренда, Дж. Лемпела, які у своїй класичній роботі "Школи стратегій" [5], розробили, на нашу думку, найбільш об'ємну і концептуально цілісну класифікацію так званих "шкіл стратегій".

Наукова концепція періодизації Г. Мінцберга зі співавторами є унікальною не лише за масштабами проведених досліджень (було проведено критичний аналіз майже двох тисяч публікацій), а й побудованими на їх основі графічними трендами порівняної еволюції наукової дисципліни "стратегічне управління" в період 1960-1990 рр. (рис. 1). Сам Г. Мінцберг зазначає, що "…ці графіки можна назвати імпресіоністськими, оскільки вони відображають наші власні суб'єктивні оцінки тих ступенів уваги, якою удостоїли кожну школу теоретики і практики" [5, с.290].

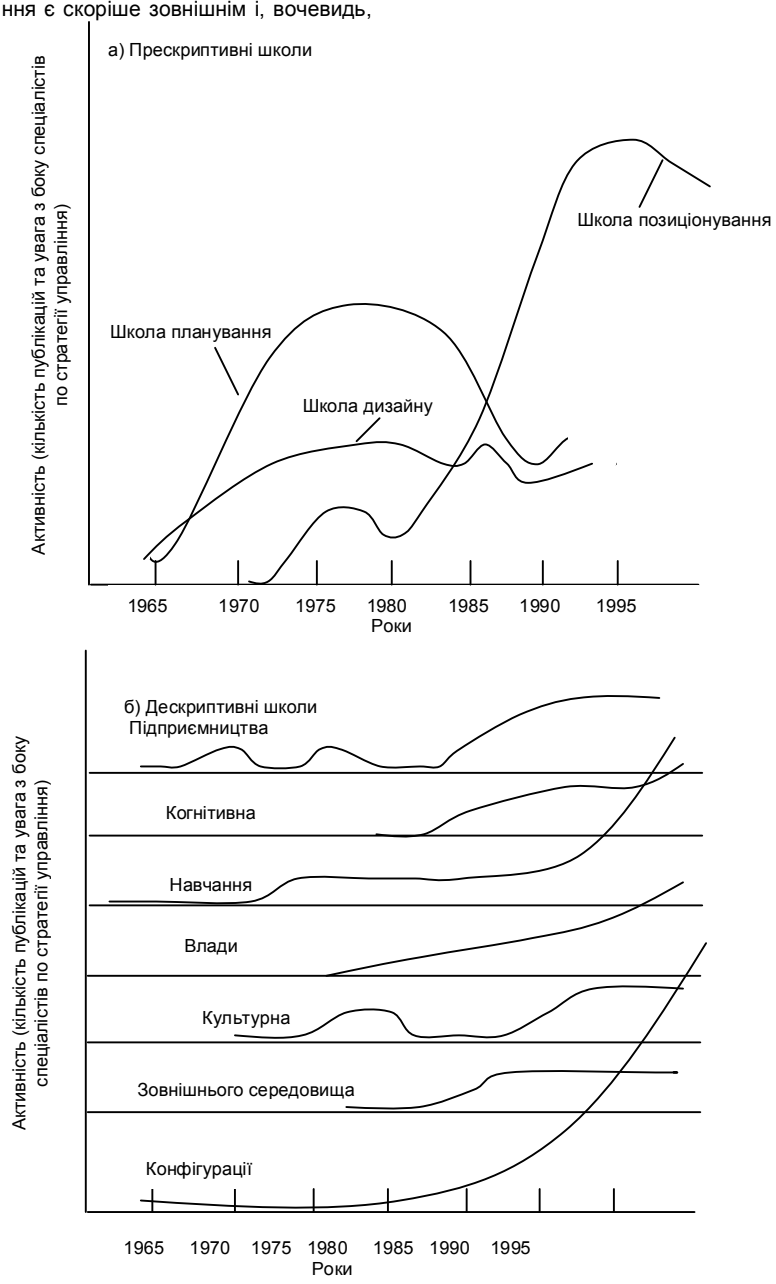

Рис. 1. Еволюція наукових стратегічних шкіл за Г. Мінцбергом, Б. Альстрендом, Дж. Лемпелом [5, с.290]

Як видно з рис. 1, графіки відображають послідовне домінування на аналізованому часовому відрізку спочатку трьох прескриптивних шкіл. Початково отримала розвиток школа дизайну, потім у 1970рр. – школа планування, а в 1980рр. – школа позиціонування, популярність якої, за думкою Г. Мінцберга, "дещо знизилась, однак школа позиціонування залишається достатньо впливовою". Починаючи з 1990рр. сфера стратегічного управління "стала більш еклектичною, оскільки відбулося зростання значення дескриптивних шкіл". Також зазначається, що в останні роки все більшу увагу, головним чином практиків, привертає макропідхід школи влади, а також дослідження когнітивної школи. Водночас, автори книги "Школи стратегій" однозначно зауважують на особливому сплеску інтересу до двох інших шкіл: навчання і конфігурації.

На нашу думку, основною перевагою аналізованого наукового напрямку є критичний підхід його авторів щодо висвітлення основних положень різних стратегічних шкіл. Г. Мінцберг зазначав: "Ми виявляємо десять різних точок зору, більшість з яких отримали відображення у практичному менеджменті. Прибічники кожної з них притримуються унікальних переконань на один і той самий основний аспект процесу побудови стратегії. Але у певному сенсі усі ці теорії обмежені і деформовані. З іншого боку, переконання кожного з представників різних шкіл стратегій виявляються вельми цікавими" [5, с.12]. Автори книги спочатку пропонують ключові позиції найбільш яскравих прихильників кожної школи стратегій, а потім дають критичну оцінку досліджуваних підходів, акцентуючи увагу на їх обмеженнях і цінностях.

Аналізуючи еволюцію стратегічного управління в контексті розвитку і популяризації певних наукових концепцій, не можливо не звернути увагу на досить цікавий підхід, запропонований Р. Уіттінгтоном у 1993 році у відомій статті "Що таке стратегія і що це означає?" [10]. Р. Уіттінгтон розглядає "чотири генеричні (родові) перспективи стратегій" [10, с. 4], у яких відображено бачення автора щодо змісту процесу еволюції розвитку стратегічного підходу в управлінні підприємствами (табл. 3).

Таблиця 3. *Еволюція наукових підходів до стратегічного управління за Р. Уіттінгтоном [10, с. 9]*

Характеристики	*Класичний 1960 рр.*	*Процесуальний 1970 рр.*	*Еволюційний 1980 рр.*	*Системний 1990 рр.*
Стратегія	Формалізована	Сконструйована	Орієнтована на економічну ефективність	Вбудована в соціальну систему
Зміст стратегії	Максимізація прибутку	Розмитий	Виживання	Локалізація
Центр уваги	Всередину (плани)	Всередину (політика і когнітивні процеси)	Назовні (ринки)	Назовні (суспільство)
Процеси	Аналітичні	Переговори і навчання	Дарвіністські	Соціальні
Базові науки	Економічна теорія і військова справа	Психологія	Економічна теорія і біологія	Соціологія
Основні автори	А. Чандлер, І. Ансофф, М. Портер	Р. Сайерт і Дж. Марч, Г. Мінцберг, А. Петтігрю	М. Ханнан і Дж. Фрімен, О. Уільямсон	М. Гранноветер, Р. Меррис

Як видно з табл. 3, кожен з етапів історичного розвитку стратегічного управління асоціюється з конкретним десятиліттям, коли були особливо сильними ті чи інші стратегічні підходи. Зокрема, класичний етап розвитку стратегічного управління, з його акцентами на довгострокове планування і раціональний аналіз, асоціюється з 1960рр., в період стійкого економічного росту країн Західної Європи і США. За думкою Р. Уіттінгтона, у цей час "стратегія розглядається, як раціональний процес, який включає раціональний аналіз і об'єктивне прийняття рішень в напрямку максимізації довготермінової прибутковості" [10, с. 5]. Пізніше бурхливими темпами починає розвиватися процесуальний підхід, що можна пов'язати з нафтовими кризами середини 1970 рр. В рамках цього історичного періоду стратегія сприймається, як "прагматичний процес, який складається з помилок, навчання і компромісів" [10, с. 7]. На перший план виходять не питання довгострокового планування, а проблеми безперервного удосконалення внутрішніх організаційних процесів з урахуванням фактору обмеженої раціональності в поведінці менеджерів. Становлення і бурхливий розвиток у 1980рр. еволюційного підходу, за думкою Р. Уіттінгтона, слід пов'язувати зі значним зростанням динамізму та мінливості зовнішнього середовища, що зумовило необхідність урахування цих факторів при розробці стратегій. "Стратегія – це управління в режимі реального часу, спрямоване на забезпечення виживання організації під дією зовнішніх обставин" [10, с. 6]. Різке зростання у 1990рр. системного підходу Р. Уіттінгтон пов'язує з припиненням протистояння "капіталістичної Америки і комуністичного Радянського Союзу, а також з економічними успіхами країн Південно-Східної Азії, що в сукупності призвело до належного визнання різноманітності моделей ринкової економіки». Також зазначається, що в сучасних умовах, будь-яке підприємство є частиною глобальної соціальної системи, а тому перед ним постають "інші раціональні цілі, окрім максимізації прибутку: професійна гордість, вплив на оточуюче середовище, патріотизм, культура, релігія. Водночас, стратегічні задачі залежать від специфічної соціальної системи, в якій стратегія створена" [10, с.8].

Обидві періодизації за критерієм історичного розвитку наукових розробок у галузі стратегічного управління є досить вагомими, оскільки спираються на аналіз значних масивів профільних наукових публікацій. Однак, доводиться констатувати, що представлені періодизації володіють і певними методологічними суперечностями. Так, школа планування, за Г. Мінцбергом вважалася домінуючою у 1970рр., а за Р. Уіттінгтоном – у 1960 рр. Також, викликає великий сумнів ствердження Р. Уіттінгтона про домінування у 1980рр. еволюційної концепції стратегічного управління. У цьому аспекті науковий підхід Г. Мінцберга зі співавторами є більш гнучким, оскільки наголошує на набагато більшій кількості популярних у той час наукових концепцій в межах дескриптивних шкіл стратегій.

3. Періодизація на основі критерію природи джерел конкурентних переваг підприємства. Такий науковий підхід до періодизації розвитку стратегічного управління було вперше представлено науковцями Р. Хоскіссоном, М. Хіттом, У. Ваном і Д. Джу в спільній статті "Теорія і дослідження в стратегічному управлінні: коливання маятника" [7], опублікованій вперше у 1999 році. Головним критерієм, за яким необхідно відстежувати еволюцію розвитку стратегічного управління, відповідно до цієї концепції, є природа джерел (внутрішні чи зовнішні) конкурентних переваг підприємства. Автори досить оригінально описують історію теорії і методології стратегічного управління за допомогою метафори маятника, крайні точки амплітуди коливань якого відображають напрями зміни пріоритетів внутрішніх чи зовнішніх джерел конкурентних переваг, які вважаються головною передумовою стратегічного розвитку організації. В оригінальній версії Р. Хоскіссон зі співавторами виділяють "чотири ери" в розвитку стратегічного управління (рис. 2).

Перша ера (1960 – 1970 рр.) визначається авторами, як початковий етап у еволюції стратегічних досліджень з його орієнтацією на внутрішні фактори довгострокового розвитку підприємства. Друга ера (1980 рр.) пов'язується зі становленням і популяризацією економічної теорії галузевої організації, яка робить акценти на факторах зовнішнього впливу, що можуть бути джерелом формування конкурентних переваг організації. На цьому етапі найбільший вплив на формування стратегічної поведінки організацій чинила теорія конкурентних стратегій М. Портера, у якій галузеве середовище визначалося, як головний зовнішній чинник впливу на організацію. Початок третьої ери Р. Хоскіссон зі співавторами відносять до середини 1980 рр. і пов'язують зі зростанням авторитету економічної теорії організацій,

за якою відбувається зміщення стратегічних завдань в бік пошуку шляхів досягнення певної рівноваги між факторами зовнішнього ринкового і внутрішнього середовищ підприємства. Четверта ера характеризує більш сучасний етап розвитку (1990 рр.) і ставить застосування ресурсної теорії і теорії інтелектуального потенціалу (які за своєю суттю є внутрішньоорієнтованими) в основу рушійних сил стратегічного розвитку організації.

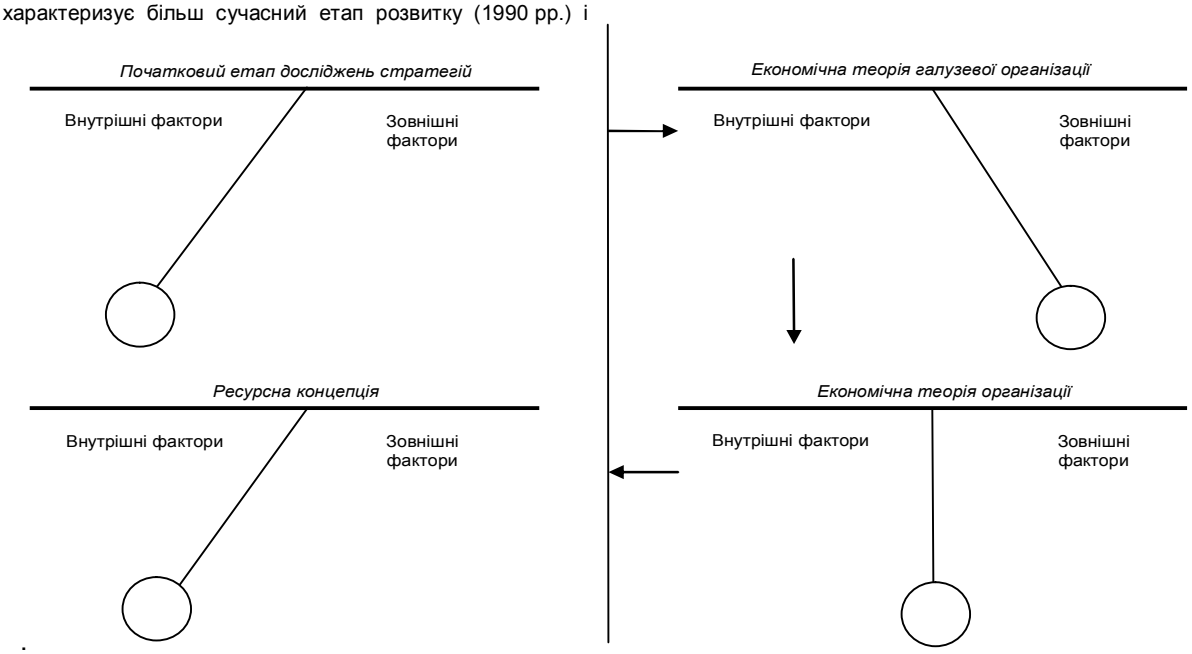

Рис. 2. Концепція "коливання маятника" еволюції стратегічного управління за Р. Хоскіссоном, М. Хіттом, У. Ваном і Д. Джу [7]

Наголошуючи на досить вдалому і оригінальному застосуванні образа маятника щодо обґрунтування періодизації стратегічного управління, водночас, у відношенні методологічної бездоганності цієї концепції, виникає багато сумнівів. По-перше, автори статті [7] ототожнюють стратегічне управління, передусім, з механізмом отримання конкурентних переваг, що надзвичайно звужує сучасний багатогранний зміст цієї наукової дисципліни. По-друге, не можна погодитись з тим, що з середини 1980 рр. (третя ера розвитку) домінувала економічна теорія організації, оскільки за результатами досліджень Г. Мінцберга (див. рис. 1), саме цей період припадає на пік розвитку теорії конкурентних стратегій М. Портера, а тому ці дві теорії, скоріше, розвивались паралельно, що не знайшло відображення у концепції Р. Хоскіссона. По-третє, дослідження показали, що автори концепції "коливання маятника" практично повністю, за рідким виключенням, проігнорували наукові праці інших, окрім американських, вчених, а тому величезний вклад ряду сучасних європейських і азійських науковців у становленні теорії стратегій залишився поза їх увагою.

Враховуючи притаманні концепції "коливання маятника" методологічні вади, тим не менше, така періодизація заслуговує на увагу, оскільки має справу з одним з найскладніших проблемних питань стратегічного управління – пошуком концепції, яка дозволить найбільш комплексно вивчати внутрішні і зовнішні аспекти стратегічного розвитку підприємств.

4. Періодизація на основі "портфельного" критерію. Цей науковий підхід можна вважати однією з найсучасніших періодизацій розвитку стратегічного управління, оскільки він був сформульований і вперше опублікований у 2002 році науковцями, представниками Бостонської школи менеджменту Н. Венкатраманом і М. Субраманіамом в роботі [9]. В цілях нашого дослідження ця хронологія викликає особливий інтерес, оскільки робить акцент на з'ясуванні природи і закономірностей еволюційного розвитку ключових концепцій теорії стратегій з урахуванням феномену сучасної "економіки знань". Особливістю наукового підходу американських науковців є введення оригінального "портфельного" критерію, на основі якого, на кожному етапі історичного розвитку, теорія стратегічного управління оцінюється крізь призму різних концепцій створення конкурентних переваг, що домінували в різні часи (табл. 4).

Отже, автори розглядають еволюцію стратегічного управління через "три ери". Перша ера почалася у 1970рр. і характеризувалася розумінням стратегії, як портфеля бізнесів, друга (приблизно з середини 1980рр.) – як портфеля здібностей, і третя (приблизно з середини 1990рр.), визначається як сучасний етап розвитку "економіки знань" і реалізується через портфель відносин. Кожен з цих етапів дає розуміння того, як організації вирішували концептуальні стратегічні проблеми створення конкурентних переваг в різні часи. В основі даних концепцій, за думкою Н. Венкатрамана і М. Субраманіама, лежать "три відмінні парадигми: економія від масштабу для першої ери, економія від контексту для другої ери, і нарешті, економія від експертизи для третьої (сучасної) ери" [9, с.461].

Таблиця 4. Еволюція концепцій стратегічного управління на основі "портфельного" критерію за Н. Венкатраманом і М. Субраманіамом [9, с.462]

Параметри	*Ера 1 (1970-1980 рр.)*	*Ера 2 (сер. 1980-1990 рр.)*	*Ера 3 (сер. 1990-2000 рр.)*
Визначення	Портфель бізнесів	Портфель здібностей	Портфель відносин
Ключові рушійні сили конкурентних переваг	Економія від масштабу	Економія від масштабу і контексту	Економія від масштабу, контексту і експертизи
Ключові ресурси	Фізичні активи	Організаційні навички управління взаємозв'язком бізнесів	Позиція в мережі експертів
Одиниця аналізу	Бізнес-одиниця	Корпорація	Мережа внутрішніх і зовнішніх відносин
Ключова концепція	Одержання вигоди з недосконалості галузевої організації	Одержання вигоди з нематеріальних ресурсів	Одержання вигоди з інтелектуального капіталу
Ключові питання	Які продукти? Які ринки?	Які здібності?	Які напрямки розвитку експертизи?
Домінуюча концепція	Позиціонування	Неімітованість процесів	Центроспрямованість мереж

При цьому авторами підкреслюється кумулятивне розуміння еволюції запропонованих концепцій стратегії: кожна нова з них не виштовхує повністю попередню, а доповнює її. “Економія від масштабу і контексту, наприклад, безперечно необхідна для компаній, які ведуть конкурентну боротьбу і в новій “економіці знань”. Однак, різниця полягає у тому, що тепер вона, на відміну від фактору економії від експертизи, не може бути основою формування відмітної конкурентної переваги” [9, с. 462].

За результатами проведених досліджень наукового підходу Н. Венкатрамана і М. Субраманіама можна відмітити, окрім наявних переваг, і ряд притаманних йому слабких сторін. По-перше, як і в концепції Р. Хоскіссона [7], представники Бостонської школи менеджменту зосереджують свою увагу в більшій мірі на дослідженні проблематики історичного розвитку концепцій формування конкурентних переваг організацій (в даному випадку через зміни змісту “портфеля” конкурентних переваг), що не можна вважати вичерпним при дослідженні еволюції стратегічного управління. По-друге, вважаємо некоректним говорити про повноцінний розвиток теорії стратегічного управління в умовах “економіки знань” саме в 1990рр., оскільки дослідження провідних науковців (К. Ейзенхарт, Д. Тис, А. Петтігрю) засвідчили відому незрілість в минулому десятиріччі її теоретико-методологічної бази. Виходячи з цих міркувань, вважаємо за можливе говорити лише про назрівання якісних змін в теорії стратегічного управління на рубежі XXI століття, які сьогодні отримали яскраве вираження і напрямок розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті проведення співставного дослідження наявних в сучасній літературі, найбільш значущих наукових підходів до періодизації розвитку стратегічного управління можна зробити ряд висновків і зауважень. Передусім, слід відмітити, що проблема еволюції теорії стратегічного управління в останні роки зазнає все більшого загострення. З одного боку, до сьогоднішнього часу не сформовано однозначної науково обґрунтованої думки щодо історичних витоків і концептуальних засад розвитку стратегічного підходу, а з іншого – відсутня спільна точка зору щодо майбутніх перспектив розвитку стратегічного управління.

Іншим проблемним питанням залишається досягнення єдиної точки зору з приводу чіткого окреслення кількості і часових горизонтів зміни окремих етапів історичного розвитку науки про стратегії. Деякі вчені пропонують етапи розвитку стратегічного управління називати “ерами” (Р. Хоскіссон, Н. Венкатраман, М. Субраманіам), що є не зовсім коректним, адже порівняно невеликий період часу в межах 10-15 років аж ніяк не можна ототожнювати з більш ємким поняттям “ера”.

Доводиться констатувати, що дуже часто вводить в оману і термінологія, яка застосовується різними науковцями на означення назви конкретних етапів розвитку стратегічного управління. Наприклад, стратегічне планування (І. Ансофф), процесуальний етап (Р. Уіттінгтон), етап управління на основі теорії галузевої організації (Р. Хоскіссон), ера портфеля бізнесів (Н. Венкатраман, М. Субраманіам), – все це назви одного історичного періоду в межах 1970 рр., який характеризувався сплеском популярності у стратегічному управлінні методичних підходів, спрямованих на розвиток підприємства в умовах загострення конкурентної боротьби.

Виходячи з вищесказаного подальші дослідження будуть зосереджені в напряму створення цілісної концепції еволюції розвитку стратегічного управління з нахилом на систематизацію періодизації сучасного етапу стратегічних наукових досліджень.

Список використаної літератури:

1. *Аакер Д.* Стратегическое рыночное управление. 7-е изд. / Д. Аакер; пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с. 2. *Ансофф И.* Стратегическое управление / И. Ансофф; сокр. пер. с англ. науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Еве нко. – М.: Экономика, 1989. – 519с. 3. *Виссема Х.* Стратегический менеджмент и предпринимательство: возможности для будущего процветания. / Х. Виссема; пер. с англ. – М.: Финпресс, 2000. – 272 с. 4. *Грант Р.М.* Современный стратегический анализ. 5-е изд. / Р.М. Грант; пер. с англ. под ред. В.Н. Фунтова. – СПб.: Питер, 2008. – 560с. 5. *Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж.* Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел; пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2000. – 336 с. 6. *Gluck E, Kaufman S., Walleck A.* Strategic management for competitive advantage. [Електронний ресурс] / E. Gluck, S. Kaufman, A. Walleck // Harvard Business Review. – 1980. – № 58 (4). – Режим доступу: http://hbr.org/1980/07/strategic-management-for-competitive-advantage/ar/1 7. *Hoskisson R.E., Hitt M.A., Wan W.P., Yiu D.* Theory and research in strategic management: Swings of the pendulum. [Електронний ресурс] / R.E. Hoskisson, M.A. Hitt, W.P. Wan, D Yiu. // Journal of Management. – 1999. – № 25 (3). – Режим доступу: http://www.sciencedirect.com /science ?_ob=PublicationURL&_cdi=6565&_pubType=J&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=c455f17b437f5b4a0ee4ec6703a29248&jchunk=25#25 8. *Koch R.* Strategy: How to Crerate and Deliver a Useful Strategy / R Koch – Prentice-Hall: London, 2000. 9. *Venkatraman N., Subramaniam M.* Theorizing the future of strategy: Questions shaping strategy research in the knowledge economy. [Електронний ресурс] / N. Venkatraman, M Subramaniam // Handbook of strategy and management: In A.M. Pettigrew, H. Thomas, R. Whittington (Eds.). – London: Sage. – 2002. – Режим доступу: http://books. google.com.ua/books?id=A6zlpKhgL7MC&lpg=PP1&dq=Handbook%20of%20strategy%20and%20management&hl=ru&pg=PA462#v=onepage&q=&f=false 10. *Whittington R.* What Is Strategy – Does It Matter? [Електронний ресурс] / R Whittington. // Routledge, London. – 1993. – Режим доступу: http://theplanninglab.typepad.com/Inception_packs/TPL_Inception_Pack_vol_3.pdf

ТРУХАН Олександр Леонідович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:
– стратегічне управління підприємствами;
– стратегічна діагностика;
– управління змінами в організації